

BARS SÁNDOR   TOMSCHEY OTTÓ
ARANY JÁNOS   JÁNOS ARANY

T O L D I

A magyar változathól
fordította

BARS SÁNDOR

TOMSCHEY OTTÓ

Translation from
the Hungarian version by

SÁNDOR BARS

OTTÓ TOMSCHEY

Budapest, 2018

ELŐSZÓ

A magyar irodalom, a magyar költészet gazdagsága, szépsége a magyar olvasót gyönyörködteti és elgondolkoztatja, megérinti érzelmi világát. Ezt a magyar nyelvbe foglalt kincset jó lenne megismertetni a világgal, legalább az angol nyelvterületen közkinccsé tenni.

A külföldi irodalmat a legjobb magyar írók, költők tolmácsolták. Shakespeare műveit Petőfi, Arany és más kiváló költőink fordításában élvezhetjük, gyönyörködhetünk Karinthy Micimackó fordításában, vagy Romhányi Kőkorszaki Szaki fordításában, amelyekről sokszor mondják, „jobb, mint az eredeti.” Jó lenne, ha a magyar irodalmi kincset is tolmácsolni lehetne idegen nyelveken, elsősorban angolul.

Konferenciákra utazva szerettem volna kedves kollégáimat (az automatizálás területéről) megajándékozni a magyar irodalom egy-egy gyöngyszemével angolul. Sajnos, kevés fordítást találtam. De például az Ember tragédiájának, vagy a Pál utcai fiúknak a lefordított köteteivel mégis tudtam örömet szerezni.

Édesapám, Bars Sándor a debreceni gimnáziumban Kardos László irodalomtörténész tanítványa volt. Tőle tanulta a magyar irodalom, a magyar költészet szeretetét. A 2. világháborúban az angol hadseregben önkéntesként szolgálva megtanult angolul. Később műszaki fordítóként dolgozott, de voltak irodalmi fordítói ambíciói (sci-fi fordítások, M. Crichton: Androméda törzs, Az átprogramozott ember). 1966-67-ben Arany János Toldiját fordította, amit a legszebb magyar nyelven írt és mindenki által ismert és szeretett epikai költeménynek tartott. Megmutatta Kardos Lászlónak is, aki megjegyzéseket fűzött hozzá. Édesapám sokat csiszolgatott a szövegen. Örömteli családi estéken olvastuk, élveztük Arany szövegét és a fordítást. Elkészült 7 ének és a 8.-iknak a fele. Azonban hiába vette fel édesapám a kapcsolatot a Corvina Kiadóval, nem sikerült a könyv kiadásáról érdemben tárgyalni. Így nem is folytatta a fordítást. (Mint kiderült, William N. Loew Amerikában már lefordította a Toldit (ld. Schöpflin Aladár: Arany János angolul, Nyugat, 1915. 3. szám), de hát az új fordítás jobban tetszett.)

PREFACE

The abundance and beauty of the Hungarian literature, of the Hungarian poetry enrapture and are the cause of meditation, affect the emotional sphere of Hungarian readers. It would be tempting to introduce this treasure included in the Hungarian language to those living in English-speaking regions, at least.

Literature from abroad has been interpreted by the best Hungarian writers and poets. We enjoy the works of Shakespeare through the translations of Petőfi, Arany and other outstanding poets, we are delighted in Winnie-the-Pooh (translated by Karinthy) or in the Flinstones (translated or rather improved by Romhányi), it is often said that these „are better than the original ones”. It is desired that the treasures of Hungarian literature could be enjoyed in foreign languages, first of all in English.

When I participated at conferences (organized in the field of automation) I would present as gift to my colleagues with a gem of Hungarian literature in English. Unfortunately, I found only a few translations but with the translated volumes of the „Tragedy of the Man”, or „The Paul Street Boys” I could give pleasure to my colleagues.

My father, Sándor Bars was a student to the literary historian László Kardos in the Debrecen Secondary School. He taught him to like the Hungarian literature and poetry. In the 2nd World War he learnt the English language as volunteer in the British Army. Later he worked as technical translator but showed interest also in literary works (sci-fi translations, *The Andromeda Strain*, *The Terminal Man* by M. Crichton). In 1966-67 he translated the „Toldi” by János Arany and he was convinced that this epic poem was written in the most beautiful Hungarian language and known and loved by all in Hungary. He showed the translation to László Kardos who made some comments to it. My father refined several times the text and during merry eves we read and enjoyed the text of Arany and the translation. Seven books and and five stanzas from the 8th book were completed but my father tried to contact the Corvina Publishing House in vain. So he decided not to continue the translation. (Later it became known that in America W. N. Loew had translated the „Toldi”, see e.g. A. Schöpflin: *János Arany in English*, Nyugat, 1915, No.3; but the new-born translation seemed to be better).

1986 óta a fordítás családi hagyaték. Szerettem volna, ha mások is olvashatják, élvezhetik. Többször próbálkoztam tenni valamit, sikertelenül. Részben talán a fordítás befejezetlensége miatt is.

Az Arany János emlékévkapcsán újból gondoltam arra, hátha aktuális lesz mégis a fordítás. Rátaláltam Tomschey Ottó nagyszerű új Toldi fordítására az Underground Kiadó kiadásában (2017). Összehasonlítva a szövegeket: ugyanazt a tartalmat más nyelvezettel fejezik ki. Tomschey Ottó érdekesnek találta a gondolatot, hogy az eredeti magyar szöveg mellett megjelenjen mindkét fordítás. (Hiszen ez nem példa nélkül való: több költeménynek ismerjük több magyar fordítását is, pl. Goethe: A vándor éji dala több magyar költő avatott fordításában jelent meg.) Nagy előny az is, hogy Tomschey Ottó fordítása teljes, így az angol nyelvű olvasó a teljes költeményt megismerheti.

A vállalkozás nehéz, hiszen hogy is lehet pontosan visszaadni pl. az olyan sorokat mint „Ösztövék kútágas hórihorgas gémmel, mélyen néz a kútba, benne vizet kémlel...” Mégis, a fordítók megpróbálták visszaadni a tartalmat és a hangulatokat.

Annak reményében bocsátjuk útjára a kötetet, hogy ha nem is tolmácsolható tökéletesen a költemény, mégis visszaadja a történetet, a hangulatot, és a sokszor felfűtött érzelmeket is.

Budapest, 2018. május

Bars Ruth

x x x

Arany Jánost fordítani – szinte reménytelen vállalkozás. Mégis sokan megpróbálják több-kevesebb sikerrel, az idegen anyanyelvűek rendszerint gyengébb fordításokat produkálnak. Sok versét, többek között több balladáját lefordították több nyelvre is, de úgy tudom, az angol nyelv vezet.

Since 1986 the translation is family remains and I wanted to make it available to others to read and enjoy it. I have made several attempts to make it popular but free of success, partly because of the incomplete state of the translation.

In relation with the Arany Memorial Year I thought that the translation could be actual, as well. I found the magnificent new translation of Ottó Tomschey published by the Underground Publishing House (2017). Having compared the texts: the same content is expressed in different styles. O. Tomschey considered worthy of publication the Hungarian text together with the two translations (this is not unique: we know several translations of several poems, e.g. Wanderers Nachtlied by Goethe is known in several outstanding translations of Hungarian poets). Another advantage of Tomschey's translation is that it is complete, so the reader of English mother language is able to get acquainted with the whole epic poem.

The task has been rather hard, 'cause how one can express the lines, e.g. „A tall haggard well-sweep with a lanky hoister/Looks deep into the well spying for fresh water...“! And yet, the translators tried to render the content and overtones. We publish this volume in hope that though it has been rather troublesome to interpret the poem, translations will reflect the story, atmosphere and the sometimes tense overtones.

Budapest, May 2018

Ruth Bars

x x x

To translate János Arany – it's an almost hopeless effort. In spite of this, many people have tried to do this with more or less success, those of foreign mother language produced usually less successful translations. Many poems, among others the ballads of Arany have been translated into several foreign languages, but as far as I know the English language is the most frequent one.

Ez a kötet ebben a formában különleges. Különleges azért, mert tudtommal nem fordult még elő, vagy ha igen, nagyon ritka a magyar irodalom történetében, hogy két, egymástól térben és időben távoli ember ugyanarra a gondolatra jutott volna, nevezetesen: le kell fordítani angol nyelvre a Toldi-t. Nem ismerem W. N. Loew Toldi-fordítását a múlt század elejéről, így azt sem tudom, teljes-e, vagy csak részeket tartalmaz.

Bars Sándor 1966-67-ben kezdte el fordítani ezt a szinte egyedülálló epikai művet, munkája azonban torzó maradt, részben a kiadókkal folytatott eredménytelen tárgyalások miatt. Nem ismertem ezt a fordításváltozatot, amikor 2006 lefordítottam a teljes művet, ideértve az Ilosvai-féle kezdősorokat is. A fordítás első kiadása 2006-ban, a Madách Irodalmi társaság gondozásában jelent meg, már kétnyelvű formában, ezt követte 2017-ben az Underground Kiadó gondozásában megjelent, javított szöveg. A megjelenés után Bars Sándor leánya keresett meg, hogy birtokában van édesapja fordítás-torzója és volt szíves elküldeni nekem.

Miután elolvastam, az a gondolatom támadt, hogy bár a Bars-féle fordítás nem teljes, a meglévő részeket érdemes lenne olyan formában kiadni, hogy az eredeti szöveg mellett mindkét magyar változat megjelenjen. Bars Ruth-nak tetszett az ötlet és hozzájárult egy ilyen kiadvány megalkotásához. A cél nem az volt, hogy az olvasó úgy hasonlítsa össze a fordításokat, hogy melyik jobb és miért, hanem bemutassa azt a szinte hihetetlen dolgot, hogy – hangsúlyozom hogy időben és térben egymástól távol élő – két ember mennyire azonosnak érezte a kifejezések és hangulatok tolmácsolását. Két teljesen azonos sor természetesen nem található, de sok hasonló megoldás fordul elő, ami elsősorban az eredeti szöveg rendkívül pontos megszövegezését tükrözi.

A kötetben úgy oldottuk meg a magyar szöveg és a két fordítás egyidejű megjelenését, hogy a bal oldalon adjuk a magyar szöveget, alatta a Bars Sándor-féle fordítást és a szemközti oldalon az én fordításomat. Kiki tetszése szerint olvashatja, hasonlíthatja, elemezheti a fordításokat, magam részéről csak azt sajnálom, hogy csak egy töredékét tudjuk így bemutatni a Toldi-nak. Azt remélem, hogy ez a forma és maga a tartalom jó szórakozást nyújt az olvasónak.

Budapest, 2018. május

Tomschey Ottó

In this form this volume is special. It is special because as to my opinion it did not occur or did occur only in a few cases in the history of Hungarian literature that two persons living far from each other both in space and time concluded the same: the Toldi has to be translated into English. I do not know the translation of W. N. Loew from the beginning of the last century so I do not know whether it is complete or contains only fragments.

Sándor Bars started to translate this almost unique epic work, but his work remained a torso, partly due to the resultless negotiations with the publishing houses. I did not know this version of translation when in 2006 I translated the complete work including the beginning lines of Ilosvay. The translation was first published in 2007 by the Madách Literary Society in a bilingual form, this was followed in 2017 by the improved form edited by the Underground Publishing House. After the publication the daughter to Sándor Bars contacted me and said that she possesses the translation-torso of her father and sent me a copy.

Having read the text the idea arose to me that though the Bars-translation is incomplete, it would be worth to publish the existing parts in a form that besides the original text both Hungarian versions should occur. The idea met with the will of Ruth Bars and she contributed to create this kind of publication. The aim was not to present the translation for comparison, which is better and why, but to present the almost unbelievable fact that – and I should like to emphasize – how two persons felt the same interpretation of expressions and moods. Of course, two identical lines are not found but many similar solutions occur reflecting first of all the exact formulation of the original text.

In this volume we solved the problem of simultaneous presentation of the Hungarian and of both English versions that on the left the Hungarian text and below it the Bars-translation are presented, and my translation is found on the opposite page. Everyone may read, compare and/or analyze the translations, I only regret that only a part of Toldi can be presented in this form. I do hope that this form and the content itself will provide a pleasant entertainment to the reader.

Budapest, May 2018

Ottó Tomschey

'Mostan emlékezem az elmúlt időkről
Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról...'

Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz emberöltő régiségben
    Rémlik, mintha látnám természetes növést,
Pusztító csatában szálfá-öklelését,
Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képzelnétek Isten haragjának.

Like a shepherd's campfire at a night in Autumn
Blazing from the distance through the prairie's ocean
Toldi Miklós' image emerges before me
From many centuries' foggy antiquity
    I vision to see his tall bulky stature
His spear's immense smashing in destroying battle
and to hear the rumble of his voice's thunder
That would be taken now for God's awful anger.

---

* Az ezen '-' jeggyel felhozott helyek Ilosvaiból vannak átvéve. A.J. * Parts marked so '-' are taken from Ilosvai. J.A.

'Now I've to recall the bygone days of our past,
In these bygone days the face of Tholdi at last...'*

Like shepherd's fire 's glowing in autumnal dark night,
Flaming in the farness, in the plain a spot-light:
Face of Toldi Miklós flashes before my eyes
Just for nine-ten descents in the past olden times.

    Methinks as I could see his robust figure there
In ravaging combat his lance-thrusts in welter,
And as I could hear his thundering and wild cry,
That you could believe now: this must be the Lord's ire.